

„Convorbiri critice”, întorcându-mă la București, toamna, l-am citit într-un cerc de prieteni (M. Dragomirescu, Cincinat Pavelescu, Em. Gârleanu, D. Nanu, etc.) în sala de lectură a Hotelului Splendid. D-lui M. Dragomirescu nu i-a prea plăcut. Farmecul actului stătea în echivocul finalului: un soț implicat, fără motiv de altfel, într-o afacere judiciară, nu vrea să-și dovedească alibiul din pricină că în noaptea crimei nu dormise de fapt acasă; alibiul i-l aduce totuși un vecin, care-l văzuse intrând în iatacul său. De aici perplexitatea soțului; în aceeași noapte, el fusese înlocuit la dânsul de altul. Cortina cade pe nedumerirea lui și a publicului: cine era atunci?... Dl. Mihail Dragomirescu îmi cerea să mai adaog două acte pentru a lămurii spectatorilor cine fusese, în adevăr, omul care-i luase locul în atribuțiunile conjugale. Mi-am dat seama că n-a înțeles nimic din problematica actului meu. Spirit didactic și logic, d-sa voia să rezolv identitatea amantului și să-i produc actele stării civile în fața publicului, pe care impresionismul meu se mulțumea cu o simplă indicație... Am publicat actul în „Luceafărul” din Sibiu, iar „Convorbirilor critice” le-am dat, în schimb, niște scenete sub titlul *Așa e la vilegiatură*, modeste dialoguri estivale. Care nu mi-a fost însă mirarea, citindu-mi, două luni după aceea, la Paris, unde mă aflam, scenetele însoțite de cele mai elogioase comentarii ale criticului; se pare că scrisesem fără să știu o capodoperă, adevărată comedie de salon, ce lăsa în urmă *Cometa* lui D. Anghel și Șt. O. Iosif, etc. Deși își deviase balanțele în favoarea mea, am conceput de pe atunci o sumbră îndoială asupra imparțialității criticii științifice.

Actul l-am prezentat lui Pompiliu Eliade, cu care eram prieten: doctori amândoi în litere de la Sorbona, aveam tot dreptul să ne îndoim reciproc de aptitudinile noastre dramatice. Cum am plecat iarăși la Paris, n-am mai avut nici un răspuns de la dânsul; în lipsă, totuși, și fără inițiativa mea, actul a fost jucat la Craiova de Em. Gârleanu de vreo cinci-șase ori, cu Ion Moțun, ca interperet principal. Se pare că a avut succes; cel puțin așa mă asigură Gârleanu. Dar Gârleanu era un bun camarad și un meridional autentic...

Și atât. De atunci n-am mai făcut încercări dramatice. Mi-am îndreptat activitatea spre alte domenii. N-am mai revenit, poate și din faptul că e mult mai greu să joci o piesă decât s-o scrii; forțele autorilor noștri dramatice se cheltuiesc mai mult în stăruință, așteptări și enervări, decât la birou în fața sfintei foi de hârtie albă...

(„Scena și ecranul”, nr. 2/18 ian. 1936)

De ce n-am scris cronică dramatică

(Fragmente)

[...] N-am putut niciodată scrie decât cu iluzia duratei, a eternității chiar, de a cărei zădărnice îmi dădeam seama mai pe urmă, dar pe care am cultivat-o, totuși, știind-o creatoare. Am pus, astfel, în actul scrisului o solemnitate și l-am investit cu virtuți imaginare de veșnicie; oricât de absurdă, atitudinea nu putea decât intensifica încordarea și ridica nivelul scrisului. Chiar în articole ocazionale, porneam de la convingerea că fiecare rând e destinat duratei și mă trudeam, deci, să-l fac vrednic de destinul lui; opinteam banalitatea pe scripetele literaturii; rândul nu avea să rămână în foaia uitată a ziarului, ci,

piatră prețioasă scăpată un moment în noroi, urma să fie culeasă, curățată și așezată pe catifeaua micului ei catafalc de eternitate. Dintr-un astfel de sentiment, mai mult larvat de altfel, am adunat în volume numeroase articole ce nu meritau cinstea culegerii. El a determinat, mai ales în începuturile activității mele și o atitudine antiintelectualistă.

Elementul intelectual, fie el în ordinea ideilor generale, fie în ordinea considerațiilor tehnice, fiind ceva schimbător, evoluabil, caduc, n-am văzut într-însul destul de rezistent pentru a te putea răzima și a înfrunta timpul; în vederea duratei, am căutat să-l înlătur, deci, pe cât se putea, din jocul dialecticii critice. Judecățile nu conțin într-însele o stabilitate; ele se schimbă o dată cu evoluția gustului; a fi categoric în afirmație sau în negație înseamnă, așadar, a lua o poziție riscată față de posteritate; dacă interesul pentru o carte dispăre, cu atât mai mult va dispărea interesul pentru un articol consacrat acelei cărți, bazat numai pe analiză tehnică și judecată de valoare, rămase în afara actualității sau, în orice caz, ieșită din unghiul estetic al unei noi generații de cititori... Instinctiv, am luat, așadar, o atitudine neutră față de ceea ce mi se părea caduc. Iată cum am ajuns, involuntar, la concepția sau, mai bine zis, la realizarea unei critici artistice independentă de obiectul criticat, creatoare de valori estetice proprii – critica celei de-a zecea Muză, invocată încă de pe acum treizeci și cinci de ani. Ea pleca, firește, de la un obiect, de la o operă de artă, pe care se străduia să o situeze în poziția ei adevărată, dar accentul principal nu cădea atât asupra acestei situații prin analize și dialectică, ci asupra suprapunerii de creație estetică – de natură critică – peste opera în discuție. Nu se insista atât asupra valorii ei în sine, contestabile și evoluabile, ci asupra repercuției ei în sensibilitatea criticului devenit, astfel, obiectul propriului său studiu, în senzațiile, în emoțiile lui față de o operă de artă. Chiar dacă această operă de artă se va dovedi mai târziu mai puțin viabilă sau atitudinea adoptată greșită, critica nu urmează destinul operei studiate, ci își taie singură un destin propriu, prin meritul său de expresie. Primele mele volume (mai ales I, II din ediția Socec, 1909) trădează vizibil această tendință de a preface critica în artă; fiecare articol încearcă să realizeze o formulă originală, cu o punere în scenă specială, dialog, fantezie, motive decorative, ca și cum el ar fi o operă de artă, în sine, nu o anexă critică a adevăratei opere. Aceste volume trebuie, așadar, judecate sub raportul creației și nu al puterii de pătrundere critică; ele reprezintă o luptă împotriva timpului, a caducității, o voință de afirmare proprie, cu mijloace exclusiv artistice; redus la minim, chiar și elementul critic nu se exprimă categoric, ci alternant, înregistrând și afirmațiile și negațiile, în nuanțe, fără a apăsa balanța într-o parte, tot din pricina convingerii relativității valorilor estetice, joc de basculă distractiv și puțin compromițător față de posteritate.

Nu scriu aceste rânduri pentru a apăra o poziție de mult depășită, ci numai pentru a o defini, azi, când o pot face cu mai multă perspectivă; acum treizeci de ani procedeul pornea mai mult din instinct, sau abia se schița teoretic.

*

Călăuzit de semnul acestei conștiințe, se înțelege de ce multă vreme m-am ferit de a face cronică dramatică la ziare sau la reviste. Ea conține toate elementele vremelnice, caducității, impunându-i criticului mai întâi subiectul. În literatură, a scrie despre o carte nu constituie o obligație; scrii numai despre ce-ți convine; prin caracterul ei spectacular, social, o piesă de teatru, ca și o

expoziție, un concert intră în categoria expozițiilor sociale ce trebuie înregistrată de efemeridă, oricare le-ar fi valoarea. Ea te silește, așadar, să te ocupi forțat de ceea ce nu merită nici o atenție, și, în afară de elementul literar, să disece și elementul realizării scenice, să te ocupi de actori, de joc, de plastică, pulbere ce dispăre fără urmă, dincolo de reprezentatie. Cronica dramatică nu răspundea, așadar, instinctului meu de „eternitate”; nimic durabil nu se poate face decât cu material durabil, adică cu opere de o valabilitate certă: chiar și în lipsa lor, criticul alege opere în jurul cărora își poate pune în evidență propria-i subiectivitate, propria-i fantezie creatoare. Iată pentru ce, după ce m-am ținut la o parte, de presă în genere, unde subiectul e impus de evenimente, tot așa și de cronică dramatică, din aproximativ aceleași motive. Și bine am făcut; instinctul era sigur. Puțin înaintea celui dintâi război mondial – căci noi vom duce cu noi povara de a fi trăit două războaie mondiale – am primit totuși să fac cronică dramatică la „Flacăra”, în condiții speciale, la bunul meu plac. Ca să scap de mediocritatea subiectelor, mi-am luat libertatea de a nu vorbi decât de anumite piese alese; piesele erau însă atât de uniform mediocre, încât n-am putut scăpa de invazia lor, cum nu poți scăpa într-o baltă măloasă de asaltul multiplu al lipitoarelor; mă învârteam deci, pe loc într-o serie inextricabilă de vodeviluri franțuzești, ce-mi îngăduiau doar o atitudine generală de respingere împotriva genului; împlineam cu alte cuvinte, rolul de cenzură, pe care îl împlinise cu vreo două decenii înainte Catulle Mendès la „Le Journal”. Uneori făceam o critică principală, fără să mai expun subiectul piesei: o indicație ușor ironică dintr-una din cronicile „cât despre subiect îl puteți afla din cronicile maiștrilor Em. D. Fagure și Emil Nicolau” – mi-a atras dușmănia memorabile. Un an de zile sub diverse pseudonime Kix, Wax, Stop, etc. dl. Emil D. Fagure m-a acoperit în „Adevărul” de verva ironiei sale în notițe umoristice. Pe Emil Nicolau cititorii l-au uitat poate cu totul; era una din acele formidabile mediocrități, comune, de altfel, tuturor epocilor; prin cronică mediocre ajungea să-și impună la Național piese și mai mediocre. Despre una dintr-însele poate își mai aduc aminte câțiva contemporani: era o fioroasă melodramă intitulată *Fiul ei*, poreclită de unii: *Mama ei!* De a doua zi m-am trezit insultat la ziarul lui sub forma unei știri în care se afirma, nici mai mult nici mai puțin, în ton serios și compătimitor, că am înnebunit... Alte notițe au urmat succesiv, interpellând autoritățile de ce mă lasă în libertate și nu mă închid la balamuc ca primejdios ordinii publice. Omul în relațiile zilnice era blând, politicos, onctuos și târâtor; atins puțin de coadă, șuera altfel cu limba lui trisulcă. Iată singurele ramuri de finic ce am ales de pe urma activității mele de cronicar dramatic. Bunăvoința nu mi-a lipsit totuși; am înlăturat, de pildă, din cronicile mele elementul spectacular, ocolind să vorbesc despre actori și de jocul lor, elemente cu desăvârșire fragile, caduce, fără „a doua zi”. Toate libertățile luate s-au dovedit însă zadarnice; dintr-un vraf de cronică ce ar face la un loc două volume compacte, abia de am cules câteva articole despre piese originale și câteva fantezii satirice pentru a le integra în opera mea critică. Pornind din instinctul și din principiul că orice rând își poartă în el destinul volumului – și, de fapt, tot ce am scris în „Sburătorul”, de pildă, a fost strâns de pe drumuri în volum – numai critica dramatică s-a soldat deficitar, rămânând încă un sfert de veac în sertar – sau după cum s-ar spune în limbaj profesional: *laissée pour compte*. Iată ce „afaceri” proaste am făcut cu cronică dramatică.